

Клименюк Н. В.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри соціальної роботи,
e-mail: -----

Ромащенко В. В.,

магістрант соціальної роботи,
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна,
e-mail: -----

ПРОФІЛАКТИКА АГРЕСИВНОСТІ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ В УМОВАХ СЛІДЧОГО ІЗОЛЯТОРУ

У статті проаналізовано причини агресивності серед неповнолітніх правопорушників які перебувають в слідчому ізоляторі. Розглянуто види агресивної поведінки та її форми окремо у хлопців та дівчат. Висвітлено методи дослідження рівнів агресії та шляхів зниження й профілактики агресивності серед девіантних підлітків в умовах слідчого ізолятора.

Ключові слова: профілактика; агресивність; агресія; неповнолітні; правопорушники; слідчий ізолятор.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Напружена, нестійка соціальна ситуація, яка склалася в даний час в Україні, зумовлює ріст відхилень в особистісному розвитку і поведінці неповнолітніх. Серед них особливу увагу і тривогу викликають не лише прогресуюча відчуженість, а й підвищена агресивність. Вона проявляється в різних формах, але особливо тривогу викликає агресія серед неповнолітніх правопорушників, що опинились в закритому закладі. На фоні зменшення рівня дрібних злочинів, скоєних неповнолітніми, зростає рівень «важких» і «особливо важких», істотною особливістю яких є прояви агресії. Причиною такого зростання агресивної злочинності неповнолітніх, є досить складний, поліфакторний феномен. Необхідність розробки ефективних профілактичних програм для зниження рівня підліткової агресивності в слідчому ізоляторі на сьогоднішній день є особливо актуальним питанням, адже, незважаючи на те, що агресивність є атрибутом поведінки людини (особливо підлітка), у крайніх своїх формах воно створює перешкоди на шляху соціалізації людини.

Отже, незважаючи на підвищений інтерес до зазначеної проблематики, у педагогічній, психологічній та соціологічній літературі немає єдиної точки зору щодо механізмів профілактики агресивної поведінки неповнолітніх правопорушників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У XXI столітті проблема агресії є однією з найбільш гострих та актуальних і на фундаментально-теоретичному і на прикладному рівнях. Над цією пробле-

мою працюють психологи різних шкіл та напрямів, серед них: А. Бандура, Л. Берковіц, Р. Берон, Н. Левітов, К. Лоренц, Г. Парентс, Л. Семенюк, Р. Уолте, І. Фурманови, та ін. Такі науковці як: В. Аверин, З. Зимельова, А. Капська, В. Кашенко, К. Лебединська, О. Мойсеєва – приділили увагу розробці практичних аспектів попередження агресії в підлітковому віці. Проблема порушень поведінки у підлітків привертає все більшу увагу широкого кола дослідників, таких як: І. Башкаров, Г. Бочкарева, І. Васильківська, Д. Детков, Ю. Заросинський, В. Кашенко, Е. Натанзон, В. Оржеховська, М. Рожков.

Психолог О. Мойсеєва звернула увагу на те, що одна з головних проблем у визначенні агресії полягає в тому, що в англійській мові цей термін має на увазі велику різноманітність дій, а також фізичну чи вербальну поведінку, пов'язану з необхідністю (бажанням) завдати шкоди кому-небудь. Досліджуючи явище агресивності, психолог О. Мойсеєва дала таке визначення поняттю: «агресивність» – «це стійка риса особистості, що проявляється в готовності до агресивної поведінки» [3, с. 90].

У ході досліджень, науковцем у сфері злочинності неповнолітніх І. Васильківською було визначено, що неповнолітні – це особи, які не досягли 18 років, тобто віку, з досягненням якого закон пов'язує настання повної дієздатності. Неповнолітні, які не досягли встановленого в законі віку, є малолітніми і юридичній відповідальності, у тому числі адміністративній, не підлягають, оскільки визнаються нездатними усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними. До

того ж, адміністративна відповідальність неповнолітнього може настати тільки тоді, коли 16 років йому виповнилось саме до моменту вчинення протиправного діяння, а не до вирішення питання про притягнення його до адміністративної відповідальності [1, с. 95].

Отже, правопорушник – це особа, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, включене законом в перелік злочинів, щодо яких здійснюються провадження протокольної форми досудової підготовки матеріалів [5, с. 64].

Формулювання мети статті. Висвітлити методи дослідження рівня агресивності та шляхи її профілактики серед неповнолітніх правопорушників в умовах слідчого ізолятору.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі проблема агресивності серед неповнолітніх правопорушників є досить актуальною, тому що агресія в неповнолітньому віці – явище неоднозначне і для того, щоб правильно організувати роботу з агресивними підлітками важливо з'ясувати певні теоретичні поняття, й визначити причини та фактори, що впливають на прояви агресивності в закритому закладі, а то й формування такої риси як жорстокість. Агресивність супроводжується неадекватною самооцінкою (заниженою або завищеною), неадекватним рівнем домагань, що не відповідає можливостям підлітка, підвищеною емоційною напруженістю і тривожністю, різним ступенем неадекватності уявлень підлітків про своє місце в закритому закладі, про ставлення працівників, низьким рівнем сформованості комунікативних навичок

Серед провідних причин [1, с. 96], що сприяють виникненню агресивних реакцій у неповнолітніх правопорушників можна вважати наступні:

1) характеристики спрямованості та самосвідомості особистості (низький рівень сформованості моральних уявлень, неадекватні самооцінка і рівень домагань);

2) індивідуально-психологічні (емоційна нестабільність, високий рівень особистісної тривожності, низький рівень розвитку інтелекту, не сформованість навичок самоконтролю поведінки та функцій прогнозування її наслідків);

3) соціально-психологічні (статус підлітка у колективі однолітків, низький рівень соціальної адаптації, несприятливий емоційний мікроклімат в сім'ї, характер і система виховання, вплив засобів масової інформації);

4) агресивна поведінка неповнолітніх правопорушників детермінована не агресивністю як стійкою властивістю деформованої особистості зі схильністю до жорстокості і насильства, а стереотипами поведін-

ки і порушеннями процесів саморегуляції, за яких агресивні дії мають захисний та демонстративний характер;

5) складовою поведінки неповнолітніх правопорушників є власне асоціальний компонент, що полягає в дистанціюванні від суспільних стандартів поведінки, тому агресивні тенденції в даному випадку будуть реалізовані в ситуаціях, де виникає висока ймовірність емоційної напруги;

6) «афект неадекватності», що дає визначення агресивності як характерологічної риси, що відрізняє неповнолітніх правопорушників від їхніх законслухняних однолітків, звертає увагу на емоційний аспект агресивної поведінки вже на рівні індивідуальних особливостей суб'єкта, оскільки агресивність, як емоційна риса, структурує емоційно-поведінкову сферу індивіда;

7) емоційне відчуження, що впливає на виникнення похідних переживань і може зайняти місце іншої ланки в емоційному процесі, аж до рівня провідного переживання, відображаючи тим самим тимчасовий або досить постійний зміст індивідуальних переживань.

Виходячи з цього, агресивність неповнолітніх правопорушників може набувати як в умовах закритих закладів, так і в суспільстві, наступних форм [4, с. 158]:

1) фізична агресія, тобто застосування фізичної сили проти іншої людини;

2) негативізм, спрямований проти керівництва та встановлених правил;

3) підозріливість, тобто недовіра до людей, яка ґрунтується на переконанні, що вони мають намір зашкодити;

4) вербальна агресія, тобто вираження своїх почуттів через чвари, образи, приниження;

5) ауто агресія – агресія, яка спрямована на самого себе.

Відповідно до мети та поставлених завдань, було проведено порівняльне дослідження щодо поставленої проблеми. Дослідно-експериментальна робота з визначення рівня та форм агресивності, а також її профілактики проводилося в Миколаївському слідчому ізоляторі. У вибірку дослідження увійшли неповнолітні правопорушники, респондентам від 14 до 18 років. Вибіркова сукупність становить – 10 осіб: 6 юнаків та 4 дівчини.

Результати, отримані за методикою визначення інтегральних форм комунікативної агресивності (В. В. Бойко) показників рівнів прояву агресії неповнолітніх правопорушників окремо чоловічої та жіночої статі представленні в таблиці 1.

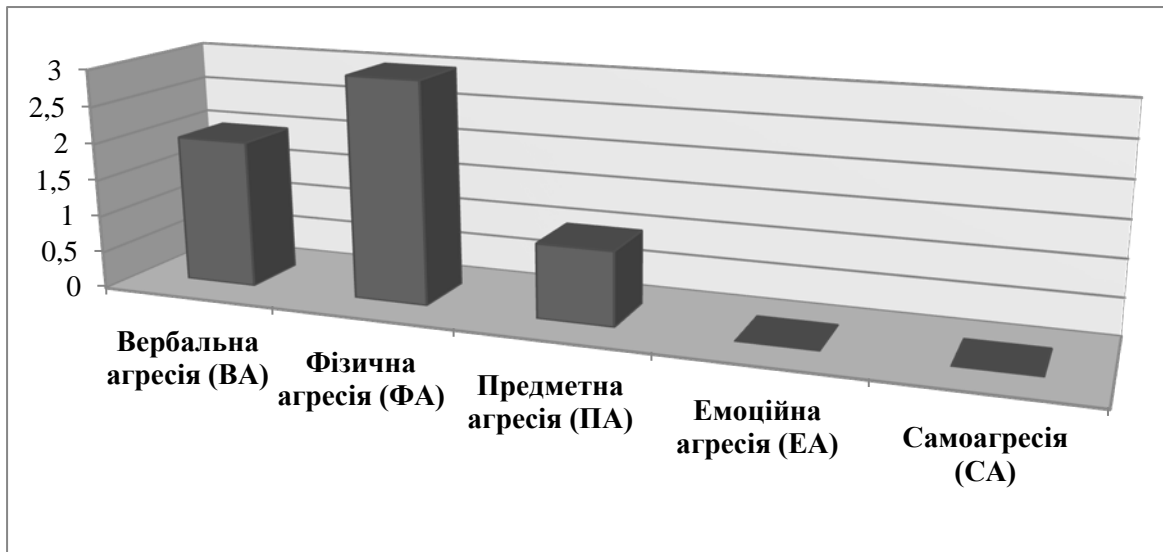
Таблиця 1

Показники рівнів агресивності неповнолітніх правопорушників чоловічої та жіночої статі за результатами першого зрізу (у %)

Рівень агресивності, %			
Чоловіча стать			
Низький рівень агресії	Середній рівень агресії	Підвищений рівень агресії	Дуже високий рівень агресії
0 %	10 %	30 %	20 %
Жіноча стать			
0 %	10 %	20 %	10 %
Усього			

0 %	20 %	50 %	30 %
-----	------	------	------

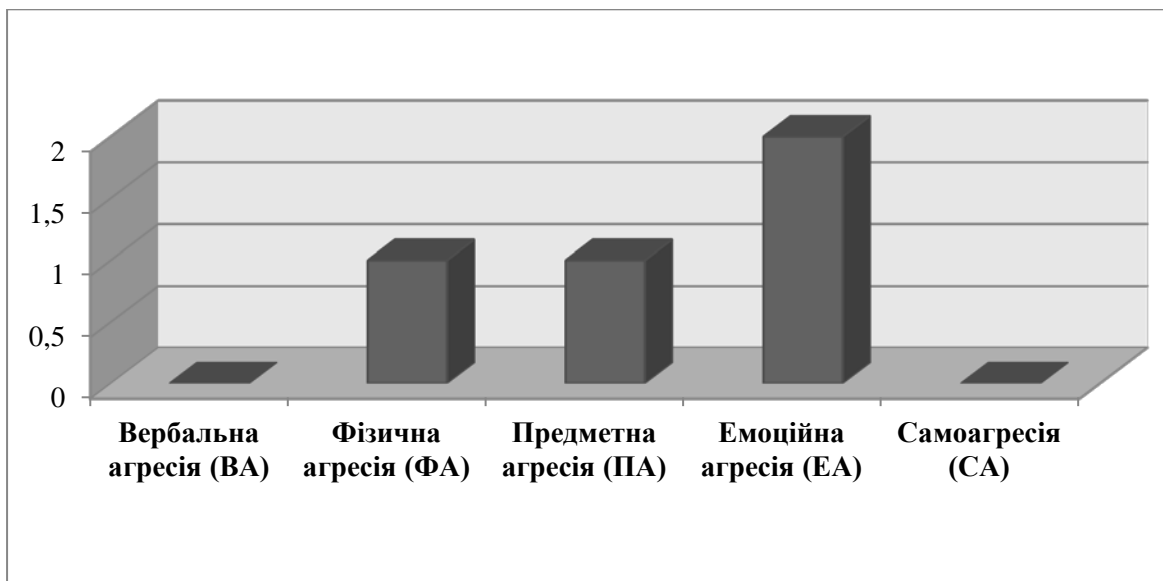
Отже, більшість хлопців мають підвищений рівень агресивності, так само як і жінки. Форми агресивності неповнолітніх правопорушників чоловічої статі (опитувальник Л. Г. Почебут) представлені в рисунку 1.

Рис. 1. Діаграма результатів тестування неповнолітніх правопорушників чоловічої статі з визначення форми агресивності

Як бачимо, у більшості неповнолітніх хлопців, які перебувають у закритому закладі, переважає фізична агресія (ФА).

Форми агресивності неповнолітніх правопорушників жіночої статі (опитувальник Л. Г. Почебут) представлені в рисунку 2.

Рис. 2. Діаграма результатів тестування неповнолітніх правопорушників жіночої статі з визначення форми агресивності

У більшості неповнолітніх дівчат, які перебувають у закритому закладі, переважає емоційна агресія (ЕА). Тож робота спрямована на зменшення рівня агресивності, а також профілактика подальших її проявів є цілком доречною в даному випадку.

Дослідно-експериментальна робота з визначення рівня агресивності, форм агресивної поведінки та безпосередньо її профілактики передбачала собою проведення тренінгової програми, яка складалася з

психологічних тренінгів: «Зниження агресивності підлітків» та «Комунікативний тренінг для підлітків».

Під час роботи з першим циклом (блоком) психологічного тренінгу «Зниження агресивності підлітків» з неповнолітніми правопорушниками, спостерігався високий рівень тривожності і, як наслідок, невпевненості в собі, імпульсивності й агресивності, значній відчуженості від суспільних цінностей і соціального спілкування. Висока чутливість веде до того, що ці особи в міжособистісних стосунках схильні вирішу-

вати всі конфлікти агресивним або силовим шляхом. Вони розсіяні, ненаполегливі у когнітивній діяльності і виявляють більший антагонізм до контролю.

В наступному циклі (блоці) відбувалось згуртування групи, відпрацювання конструктивних засобів керування власною агресією, усвідомлення себе з позиції лідера та формування навичок співпраці, вироблення терплячості до недоліків інших.

Заключний цикл мав на меті формування групової взаємодії, підбиття підсумків, отримання від учасників тренінгу інформації про результативність занять,

зняття тривоги, напруги, скутості, формування колективної взаємодії.

Для формування комунікативних навичок було проведено «Комунікативний тренінг для підлітків». Наприкінці було обговорено та закріплено комунікативні навички, сформовані висновки, учасники задавали різноманітні питання.

Після проведення тренінгів, було проведено повторне тестування визначення інтегральних форм комунікативної агресивності показників рівнів прояву агресії неповнолітніх правопорушників чоловічої та жіночої статі, які представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники рівнів агресивності неповнолітніх правопорушників чоловічої та жіночої статі за результатами другого зрізу (у %)

Рівень агресивності, %			
Чоловіча стать			
Низький рівень агресії	Середній рівень агресії	Підвищений рівень агресії	Дуже високий рівень агресії
10 %	40 %	10 %	0 %
Жіноча стать			
10 %	20 %	10 %	0 %
Усього			
20 %	60 %	20 %	0 %

Згідно наведених результатів, можемо побачити, що більшість респондентів чоловічої статі тепер мають середній рівень агресії, так само як і жіночої.

Результати отримані за допомогою тесту на визначення форми агресивності неповнолітніх хлопців (опитувальник Л. Г. Почебут) представлені на рисунку 3.

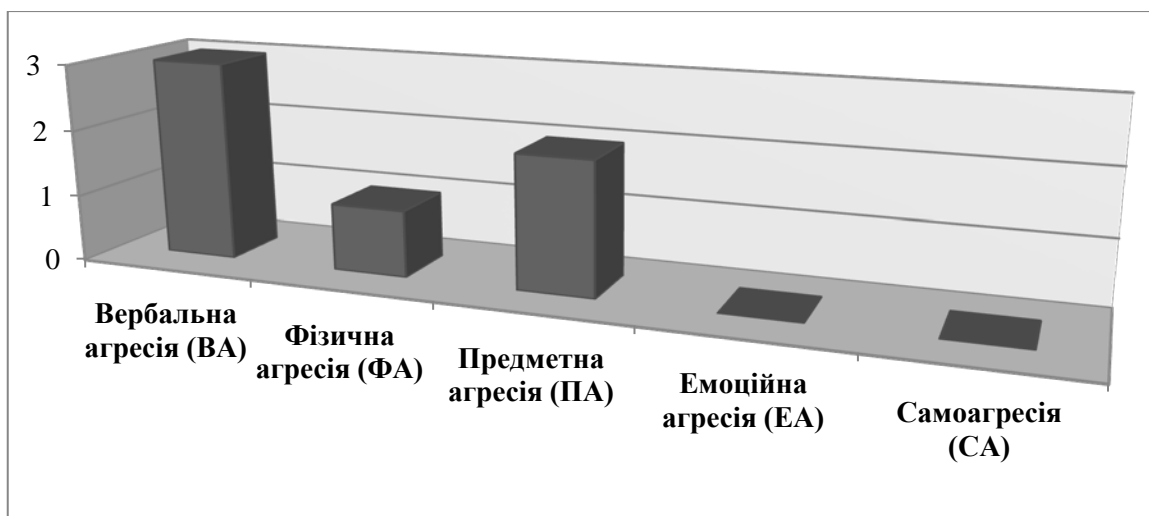

Рис. 3. Діаграма результатів тестування неповнолітніх правопорушників чоловічої статі з визначення форми агресивності

Як бачимо, серед чоловіків фізична агресія (ФА) змінилась на вербальну агресію (ВА), що можна, певною мірою, вважати позитивним результатом.

Порівняльні результати отримані за допомогою тесту на визначення форми агресивності неповнолітніх дівчат (опитувальник Л. Г. Почебут) представлені на рисунку 4.

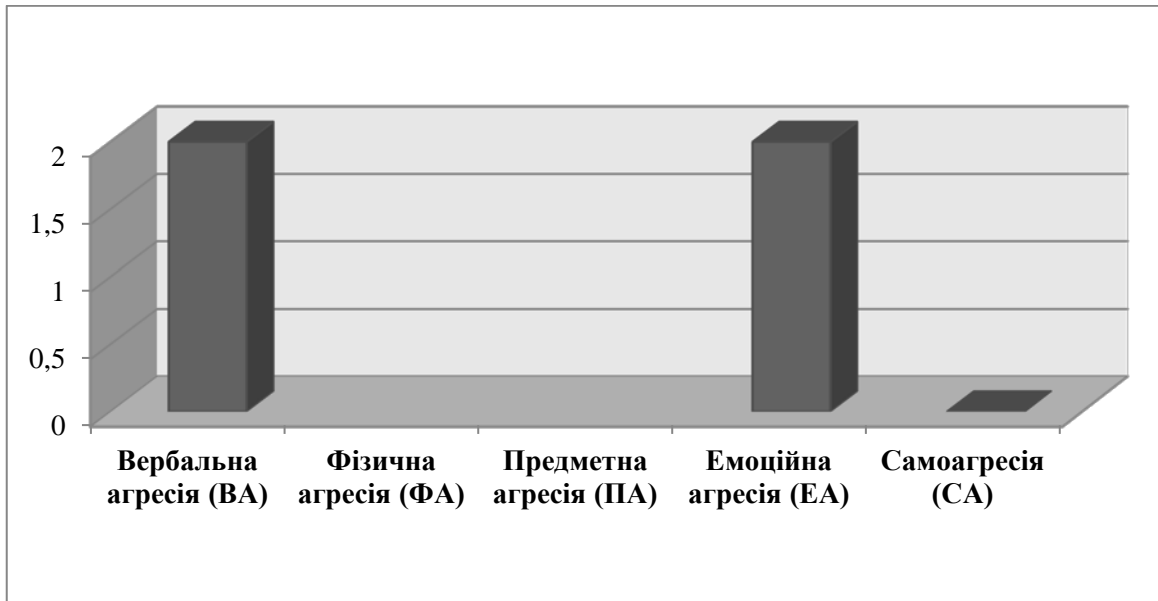

Рис. 4. Діаграма результатів тестування неповнолітніх правопорушників жіночої статі з визначення форми агресивності

Згідно результатів, у дівчат фізична та вербальна форми агресії поступились вербальній (ВА) та одночасно емоційній (ЕА).

Отже, після проведення дослідно-експериментальної роботи, можна зробити висновок, що за допомогою програми тренінгів вдалося домогтися значного результату в міжособистісному спілкуванні підлітків. Звісно, певні види агресії мають місце, але їх форми не є вкрай жорстокими, а рівень знизився.

У результаті дослідження були виявлені наступні особливості агресивної поведінки неповнолітніх правопорушників: схильність до відкритих форм агресивного реагування, з переважанням фізичних і вербальних форм агресії, з тенденцією до дії за першим спонуканням, без урахування наслідків своєї поведінки. У той же час неповнолітні з про соціальними (нормативними) формами поведінки проявляли агресію в прихованій формі, через непряму агресію і негативізм. При вивченні структури агресивної поведінки у групі правопорушників було встановлено, що різні форми агресії між собою взаємопов'язані, при цьому, одна форма агресії може супроводжуватися іншою і навіть виступати в якості детермінанти. Поведінка неповнолітніх правопорушників більшою мірою регулюється не внутрішніми чинниками, а зовнішніми, і є залежною від ситуації і впливу навколишнього середовища. Дана тенденція сприяла розвитку суперечності особистості неповнолітніх: у них наявні, з одного боку, залежність від контролю і впливу з боку оточуючих, потреба в прихильності і прагнення до співпраці, з іншого боку – ворожість, підозрілість, демонстративність. Така властивість особистості, як агресивність, яка обумовлює агресивну поведінку, в експериментальній групі неповнолітніх не перевищує вікової норми. Це є принципово важливим в розумінні природи агресивної поведінки правопорушників.

Висновки з вказаного дослідження і перспективи подальшого розвитку у даному напрямі. Проаналізувавши результати дослідження було з'ясовано,

що, велике значення при профілактиці агресивності у девіантних підлітків має, перш за все, розрахунок об'єму та послідовність скрупульозно підібраних виховних впливів шляхом систематичного вправлення, тренування, що ефективно впливає на всі складові рівні особистості (фізичний, інтелектуальний, соціальний). Виходячи з цього, головними завданнями роботи та перспективами подальшого розвитку спрямованого на зниження агресії неповнолітніх правопорушників є:

- 1) навчання підлітків соціально прийнятним способам вираження гніву та прояву реакцій на негативну ситуацію в цілому;
- 2) навчання неповнолітніх навичкам самоконтролю і управління власним гнівом (навичкам саморегуляції);
- 3) формування у підлітків конструктивних форм поведінки та основ комунікації у проблемній ситуації;
- 4) усунення надмірного емоційного напруження й особистісної тривожності підлітків за допомогою використання техніки релаксації;
- 5) розвиток позитивної самооцінки підлітків;
- 6) формування здатності усвідомлення власного емоційного світу, та почуттів інших людей, розвиток емпатії;
- 7) соціалізація природних емоційних переживань, що опосередковують вищі соціальні почуття, які є особливим рівнем ставлення людини до світу та оточення;
- 8) формування у неповнолітнього уміння самостійно знаходити причинно-наслідкові зв'язки своїх афективних реакцій та сформованих емоційних ставлень;
- 9) уміння оволодівати закономірностями власних взаємодій;
- 10) уміння давати самостійну критичну морально-етичну оцінку своїм діям і діям оточуючих як із власних позицій, так і з позиції досить високих вимог етичних норм;

11) вибір стратегії профілактичної роботи з агресивними неповнолітніми правопорушниками повинна будуватися, по-перше, виходячи з принципового взаємозв'язку внутрішньої і зовнішньої детермінації функціонування особистості, по-друге, враховувати закономірності процесу зміни поведінки, який включає стадії переосмислювання, обмірковування своєї поведінки, підготовку до її зміни, реалізацію і підтримання нового стилю поведінки, по-третє, психотера-

певтичні дії повинні бути спрямовані на зміни у пізнавальній сфері особистості підлітка через переконання, навіювання, прояснення й інтерпретацію мало усвідомлюваних переживань.

Складання та реалізація профілактичних програм повинні спиратися в кожному конкретному випадку на ту чи іншу теоретичну модель, власну концепцію соціального працівника, враховувати особливості групи та її учасників.

Список використаних джерел

1. Васильківська І. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні: деякі аспекти // Право України. – 2004. – №1. – С. 95–98.
2. Головченко В. Правове виховання учнівської молоді: питання методології та методики. – К. : Наук. думка, 1993. – 134 с.
3. Мойсєєва О. Запобігання незаконному обігу наркотичних засобів серед неповнолітніх м. Києва : [метод. рекомендації] / Під заг. ред. С. О. Повіка. – Київ, 2000. – 90 с.
4. Мойсєєва О. Правове виховання молодших школярів : [навч.- метод. посібник]. – Ужгород –Тернопіль : Мистецька лінія, 2002. – 158 с.
5. Заросинський Ю., Заросинський О. Причини і умови злочинності неповнолітніх потребують теоретичного і практичного розроблення // Право України. – 2004. – № 3. – С. 64–68.
6. Капська А. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю : [навч.-метод. посібник]. – К. : УДЦССМ, 2001. – 220 с.
7. Оржеховська В. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : [навч.-метод. посібник]. – К. : ВіАН, 1996. – 351 с.
8. Права дитини – права людини : [інформ.-метод. посібник] / Упор. З. Галковська, Т. Жданюк, С. Яровий. – К., 1999. – 148 с.
9. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: Посібник для підвищення кваліфікації працівників соціальних служб для молоді. 4-а частина / За ред. А. Я. Ходорчук. – К. : ДЦССМ, 2003. – 272 с.
10. Соціальна робота з дітьми та молоддю: проблеми, пошуки, перспективи / За заг. ред. І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. – К. : УДЦССМ, 2000. – Вип. 1. – 276 с.

Н. В. Клименюк,

канд. пед. наук, доцент кафедри соціальної роботи

В. В. Ромащенко,

магістрант соціальної роботи,

Николаевский национальный университет им. В. А. Сухомлинского, г. Николаев, Украина,

ПРОФИЛАКТИКА АГРЕССИВНОСТИ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПРАВОНАРУШИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ СЛЕДСТВЕННОГО ИЗОЛЯТОРА

В статье проанализированы причины агрессивности среди несовершеннолетних правонарушителей находящихся в следственном изоляторе. Рассмотрены виды агрессивного поведения и его формы отдельно у юношей и девушек. Освещены методы исследования уровня агрессии и пути снижения и профилактики агрессивности среди девиантных подростков в условиях следственного изолятора.

Ключевые слова: профілактика; агресивність; агресія; несовершеннолетние; правонарушители; следственный изолятор.

N. V. Klymenyuk,

PhD in Pedagogic sciences, Associate Professor of the Department of Social Work

V. V. Romachenko,

Master's Degree student of Social Work,

Mykolayiv National University named after V. O. Sukhomlinskiy, Mykolayiv, Ukraine

PROPHYLAXIS OF AGGRESSION AMONG JUVENILE OFFENDERS IN THE DETENTION CENTER

The article analyzes the causes of aggression among juvenile offenders in the detention center. The types of aggressive behavior and its form separately in boys and girls. Lit methods of research of a level

of aggression and ways to reduce and prevent aggression among deviant adolescents in the detention centre.

Key words: prevention; aggression; minors; offenders; remand center.

Рецензент: *Мещанінов О. П.*, д-р пед. наук, професор.

© Клименюк Н. В., Ромащенко В. В., 2017

Дата надходження статті до редколегії 15.02.2017